

Zoltan PAP

Razvojne stopnje zaznavanja resničnosti in njihova patološka vrnitev

Developmental stages of reality perception and their pathological return

Prevod: Zoltan Pap, dipl. zn., specializant psihoanalitične psihoterapije. Univerzitetni klinični center Maribor, Oddelek za psihiatrijo, Ob železnici 30, 2000 Maribor. Fakulteta za psihoterapevtsko znanost Univerze Sigmunda Freuda v Ljubljani, Rovšnikova 2, 1000 Ljubljana. zoltan.pap91@gmail.com

Predgovor prevajalca:

Sándor Ferenczi (1873–1933) je bil pomemben predstavnik pionirjev psihoanalize, ki je svojo bogato psihoanalitično kariero začel leta 1908, ko se je spoznal s Sigmundom Freudom. Bil je velik zagovornik Freudove teorije, vendar je kljub temu zelo kmalu začel razvijati tudi svoje koncepte. Pričujoča študija velja za Ferenczijevo najpomembnejše delo prvega desetletja njegove psihoanalitične kariere, na katero se je redno skliceval tudi v številnih poznejših delih. Objavil jo je leta 1913 in s tem začrtal temelje poznejše ego psihologije, teorije objektnih odnosov in self psihologije. V njem je namreč prikazal razvoj *jaza* v najzgodnejših obdobjih, s čimer je odločilno prispeval k razumevanju težjih duševnih patologij. V študiji je tudi latentno vsebovan premik od psihologije ene osebe k psihologiji dveh oseb, kar je temelj Ferenczijevega življenjskega dela. Na enak način je mogoče zaslediti tudi njegovo nestrinjanje s Freudovim konceptom primarnega narcizma, ki ga je pozneje zavrgel Ferenczijev učenec Michael Balint ter ga nadomestil z izrazom primarna ljubezen. Pomemben Ferenczijev doprinos k sodobni psihoanalizi je zelo zgodnje prepoznavanje pomena objektnih odnosov v duševnem razvoju človeka, s čimer je močno vplival na delo poznejših vodilnih psihoanalitikov, kot so Michael Balint, Melanie Klein in Margaret Mahler. Ferenczijevo znanje in klinično nadarjenost so poleg številnih strokovnjakov iskali tudi mnogi bolniki s težjimi duševnimi motnjami, ki so k njemu prihajali celo z drugih celin. Sprejemal jih je v svoji vili ob vznožju kraljevskega gradu v Budimpešti, v kateri je nastalo tudi njegovo najpomembnejše delo (*»The Clinical Diary of Sándor Ferenczi«*) in v kateri danes deluje združenje psihoanalitikov, poimenovano po njem.

Naslov izvirnika:

Ferenczi, S. (1913). A valóságérzék fejlődésfokai és patológikus visszatérésük. *Gyógyászat*, 53 (46), 794–797 in 53 (47), 815–817.

Razvojne stopnje zaznavanja resničnosti in njihova patološka vrnitev

Freud nas je naučil o razvijanju oblik duševnega delovanja posameznika, da starodavno načelo ugodja in specifični mehanizem potlačevanja nadomestita prilagoditev na zahteve resničnosti oziroma sposobnost obsodbe, ki je namenjena objektivni proučitvi dejstev. Iz »prvotne« oblike duševnega delovanja, ki je izražena pri elementarnih bitjih (živalih, divjakih, otrocih) in v elementarnih duševnih stanjih (sanjah, nevrozah, fantazijah), se v skladu z omenjeno spremembo izoblikuje »drugotna« oblika delovanja. Ta je značilna za normalnega in budno razmišljujočega človeka.

Na začetku življenja si novorojenec prizadeva doseči zadovoljitev izključno s pomočjo silovite želje. Na nezadovoljujočo resničnost se ne ozira (potlači) in izrazi željo po pogrešani zadovoljitvi. Svoje potrebe poskuša zadovoljiti brez napore s pomočjo pozitivnih in negativnih halucinacij. Samo razočaranje ali izostanek pričakovanega občutka zadovoljitve lahko naredi konec poskusu »halucinatorne zadovoljitve želje.« Psihični aparat je prisiljen zaznavati resničnost in si prizadevati za spremembo resničnosti. Tako se duševno delovanje postavi na nove temelje: človek ne zaznava več tistega, kar bi mu godilo, ampak tisto, kar je resnično, četudi je to neugodno.¹

Freud v svojem pomembnem spisu razkriva omenjeno temeljno dejstvo duševnega razvoja. V njem se osredotoča na ostro razlikovanje med obdobjem, ki temelji na načelu ugodja, in obdobjem, ki temelji na načelu realnosti. Poleg tega se ukvarja tudi s prehodnimi formulacijami, v katerih hkrati učinkujeta dve načeli duševnega delovanja (fantazije, umetnost, spolno življenje). Vendar brez odgovora ostajata naslednji dve vprašanji: Ali se sekundarne oblike duševnega delovanja razvijejo iz prvotnih enakomerno ali večstopenjsko in ali je mogoče v duševnem življenju zdravega oziroma bolnega človeka prikazati zgodnejše razvojne stopnje ali njihove sledi?

V enem izmed njegovih zgodnejših spisov² je osvetlil duševno življenje prisilnega nevrotika. V njem je omenil tudi dejstvo, iz katerega izhajajoče lahko poskusimo zapolniti vrzel v naših spoznanjih o duševnem razvoju.

Freud pravi, da prisilni nevrotiki, ki jih analiziramo (kljub boljšemu uvidu), priznavajo nemoč pred prepričanostjo o vsemo-gočni naravi njihovih misli in občutkov ter dobrih in slabih želja. Občutku, da se njihove želje izpolnijo na neoprijemljiv način, nasprotujejo njihova razgledanost, izobraženost in razum. Vsak analitik se lahko kadar koli prepriča o resničnosti tega dejstva. Izkusil bo, da čutenje prisilnemu bolniku sugerira, da opravljanje določenih nedolžnih miselnih postopkov in dejanj pogojuje usodo ter življenje drugih ljudi. Takšen bolnik je prisiljen misliti na določeno čarobno formulo ali opraviti določeno dejanje, saj bi sicer drugega človeka (praviloma enega izmed njegovih bližnjih svojcev) doletela težka usoda. Kljub ponavljajočim nasprotujočim se izkušnjam ne podvomi o svojem vraževernem prepričanju.³

Prezrimo, da analiza o teh prisilnih mislih in dejanjih ugotovi, da nadomeščajo namer, ki so sicer pravilne logike, vendar zaradi svoje nevzdržne narave potlačene.⁴ Oglejmo si le njihov poseben način pojavljanja in ugotovili bomo, da je ta oblika nadomestitve že sama po sebi patološki problem.

V času pridobivanja psihoanalitičnih izkušenj sem oblikoval prepričanje, da je omejeni občutek »vsemogočnosti« mogoče smatrati kot projekcijo našega notranjega spoznanja o prisilni podrejenosti nekaterim našim neobvladljivim gonom. Prisilna nevroza pomeni regresijo duševnega življenja na otroško razvojno stopnjo. To stopnjo med drugimi označuje dejstvo, da se med željo in dejanje še ni umestilo mišljenje, ki inhibira, prelaga in presoja. Želji namreč samodejno sledi dejanje za njeno zadovoljitev. Neugodje se odstrani in približuje se ugodje.⁵

Analiza pokaže, da je od zavesti bolj ali manj oddaljeno duševno življenje prisilnega nevrotika zaostalo na otroški ravni, za katero je značilna identifikacija želje z dejanjem. Vzrok tega zaostanka je razvojna inhibicija (fiksacija), medtem ko je vzrok omenjene identifikacije potlačenost, zaradi česar se prisilni nevrotik ni naučil razlikovanja teh dveh oblik delovanja. Preostali del zavesti (»jaza«) se tej identifikaciji samo posmehuje, saj se je razvijal brez patološke potlačitve in je prek izkušenj in vzgoje postal poučen. To predstavlja izvor skrivne dvoumnosti prisilnega nevrotika, namreč, da je hkrati razgledan in vraževeren.

Razlaga občutka »vsemogočnosti« z »avtosimboličnim« pojavom⁶ me ni zadovoljila. Postavil sem si namreč naslednja vprašanja: Kaj je izvor otrokove predrznosti, s katero identificira mišljenje z dejanjem? Zakaj tako samoumevno sega za vsakim predmetom, pa naj bo to nad njim viseča luč ali svetleči kolut oddaljene lune? Zakaj upa, da bo s svojim gibom lahko dosegel in si pridobil kar koli?

Ob tem sem pomislil na Freudovo predpostavko, ki pravi, da prisilni nevrotik v svoji domišljiji »vsemogočnosti« priznava »staro, otroško megalomanijo.« Poskušal sem raziskati izvor in poznejšo usodo te megalomanije. Upal sem, da se bo po tej poti razjasnil tudi razvoj *jaza* od obdobja, v katerem vlada načelo ugodja, do obdobja, v katerem vlada načelo realnosti. Za temelj tega razvoja namreč smatram nadomestitev otroške megalomanije s priznanjem oblasti naravnih sil, čemur botrujejo neizogibne izkušnje z resničnim svetom.

Freud meni, da organizem, ki temelji izključno na načelu ugodja in zanemarja resnični zunanji svet, predstavlja le fikcijo, ki se delno uresniči pri dojenčku, če upoštevamo njegovo pestovanje.⁷

K temu lahko pripomnim, da ima človeški razvoj stopnjo, na kateri se vzor bitja, podrejena načelu ugodja, ki se ne poosebi samo delno in v fantaziji, ampak resnično in v celoti.

Mislim predvsem na čas, preživet v materinem telesu, v katerem plod živi parazitski način. »Zunanjega sveta« skorajda nima, saj njegove potrebe po toploti, zaščiti in hrani zadovoljuje njegova mati. Skrb in naprežanje, da bi vsrkal njemu namenjene hranljive snovi in kisik, sta odveč. Primerni sistemi namreč poskrbijo, da te snovi neposredno dospejo v njegov krvni obtok. V primerjavi z njim je na primer v črevesju parazitirajoč

zajedavec prisiljen k intenzivnemu delu. Želja po ohranitvi življenja namreč od njega terja ustvarjanje sprememb v »zunanjem svetu.« Medtem je skrb za ohranjanje plodovega življenja v celoti prepuščena materi. Predpostavimo, da v plodu potekajo nezavedni duševni procesi. Bilo bi namreč nemogoče predpostaviti, da tovrstni procesi nastanejo v trenutku rojstva. Tako mora plod dejansko pridobiti vtis, da je »vsemogoč.« Ker kaj je »vsemogočnost?« Občutek, da imamo vse, kar si želimo, in da ne obstaja nič, kar bi si lahko želeli. Plod bi to resnično lahko trdil zase, saj zadovoljitev njegovega gona nikoli ni ovirana.⁸ Torej si ne more ničesar želeti in nima nobenih potreb.

Otrokova megalomanija in vera v lastno vsemogočnost nista gola domišljija. Ko otrok in prisilni nevrotik pričakujeta od resničnosti zadovoljitev svojih želja, ne želita nič nemogočega. Želita namreč samo povrnitev stanja, v katerem sta nekoč resnično živela, tistih »starih dobrih časov«, v katerih sta resnično bila vsemogočna, *obdobja brezpogojne vsemogočnosti*.

Upravičeno lahko predvidevamo prenos spominskih sledi razvoja vrste na posameznika. S še večjo upravičenostjo lahko trdimo, da spomini, ki so ostali iz znotrajmaterničnega duševnega življenja, vplivajo na razvoj otroške duševnosti. To kontinuiranost duševnega delovanja potrjuje novorojenčkovo vedenje neposredno po rojstvu.⁹

Novorojenec se novemu in zanj očitno neugodnemu okolju, v katerega se rodi, ne prilagodi enako glede na vse svoje potrebe. Po prerezu žil v popkovnici začne dihati, da bi nadomestil izostanek kisika. Dihala, ki so razvita že v maternici, so zmožna takojšnje zadovoljitve te njegove potrebe. Vendar opazujemo še druga vedenja novorojenca. Videli bomo, da niti najmanj ni navdušen nad nenadno prekinitvijo stanja ugodne umirjenosti, v katerem ni čutil nobenih potreb. Želi si celo vrnitve v prejšnje stanje na kakršen koli način. Negovalci nagonsko začitijo to novorojenčkovo željo. Takoj ko z jokom in opletanjem izrazi svoje nezadovoljstvo, se ga trudijo namestiti v položaj, ki je najbolj podoben znotrajmaterničnemu stanju. Položijo ga k toplemu telesu njegove matere, zavijejo ga v mehko in toplo odejo; vse to očitno z namenom, da bi v njem prebudili iluzijo materine oskrbe s toploto. Oči mu zaščitijo pred svetlobo in ušesa pred hrupom, da bi lahko še naprej užival stanje ploda, za katerega je značilna odsotnost dražljajev. Mogoče reproducirajo tudi tiste tihe in monotone ritmične dražljaje, ki jih je bil plod deležen v maternici (pozibavanje ob materini hoji, zvok materinega srca in hrup, ki se je slišal iz zunanjega sveta). Pozibavajo ga in mu pojejo monotone ter ritmične uspanke.

Poskušajmo si poleg podoživljanja čustev (kot to počnejo varuške) zamisliti sebe v duševnem stanju novorojenca. Ob tem moramo njegov jok in opletanje smatrati za nesmiselno reakcijo na neugodno motnjo, ki jo je ob rojstvu utrpelo njegovo dotedanje stanje zadovoljenosti.

Z naslanjanjem na razlago v splošnem delu Freudove »Interpretacije sanj«¹⁰ lahko predvidevamo, da med to motnjo nastane halucinatorna reprodukcija tihega in mirnega stanja v materinem telesu. Otrokova prva želja je lahko samo vrnitev v stanje, iz katerega je bil izgnan. Čudovito, da se ta halucinacija dojenčka tudi uresniči ob njegovem rednem pestovanju. Dotedanja brezpogojna vsemogočnost se je torej iz dojenčkovega subjektivnega vidika spremenila samo v tem, da mora odslej naprej svojo željo halucinatorno reproducirati (si predstavljati). Kljub temu da v zunanjem svetu ne opravlja nobenega dela, njegova želja ob upoštevanju tega edinega pogoja doseže zadovoljitev.

Dojenček nedvomno ne ve nič o obstoju in dejavnostih svojih skrbnikov ter o povezanosti vzroka in učinka. Zaradi tega se mora počutiti kot osebek z magično močjo, saj se njegove želje uresničijo z golim predstavljanjem. (*Obdobje magično-halucinatorne vseмогоčnosti.*)

Pomiritev kaže, da so skrbniki uganili dojenčkovo halucinatorno željo. Otrok se namreč umiri in kmalu tudi zaspi, če varuška skrbi zanj na omenjeni način. Prvo spanje torej ni nič drugega kot uspešna reprodukcija znotrajmaterničnega stanja, ki po možnosti ščiti pred zunanjimi dražljaji. Biološki pomen opisanega je neobremenjenost otroka z zunanjim delom, ob čemer se njegova celotna energija osredotoči na rast in regeneracijo. Razmišljanja, ki ne spadajo v okvir teh razlag, so me prepričala, da so vsa poznejša spanja periodične vrnitev v obdobje magično-halucinatorne vseмогоčnosti. Spanje hkrati omogoča tudi vrnitev na stopnjo brezpogojne vseмогоčnosti znotrajmaterničnega stanja. Na podlagi Freudovih razlag potrebujejo vsa živa bitja, katerih življenje temelji na načelu ugodja, sistem za izogibanje dražljajev iz resničnega okolja.¹¹ Menim, da so sanje in spanje oblike delovanja tega sistema oziroma ostanki dojenčkove halucinatorne vseмогоčnosti v odraslem. Patološka oblika te vrnitev je halucinatorna zadovoljitev želje pri psihozah.

Želja po zadovoljitvi gona nastaja periodično, medtem ko zunanji svet ni zmožen pridobiti spoznanja o času njegove pojave. Halucinatorna reprodukcija kmalu postane nezadostna za zadovoljitev želje, ki se zdaj doseže samo pod novim pogojem. Otrok mora namreč svojo potrebo motorično signalizirati. S tem začne opravljati zunanje delo, ki sicer ni enakovredno, vendar se situacija kljub temu spremeni v skladu z njegovo željo in »identičnosti predstave« sledi »identičnost zaznave.«¹²

Neurejene in motorične nevtralizacije neugodnih gonov (kričanje, premetavanje) so bile značilne tudi za halucinatorno obdobje. Otrok jih uporabi kot magične signale, ki jim takoj sledi zadovoljitev. To se seveda doseže z zunanjo pomočjo, s katero otrok ni seznanjen. Njegov subjektivni občutek ob teh procesih mora biti podoben občutku čarovnika. Ta namreč z enim samim gibom ustvari najzapletenejše pojave v zunanjem svetu, ki so usklajeni z njegovimi željami.¹³

Opazimo lahko, da z naraščanjem kompleksnosti človekovih želja postaja njegova vseмогоčnost odvisna od vedno več pogojev. Preprosta signalizacija gona ne zadostuje več za doseganje stanja zadovoljenosti. Želje, ki se specializirajo med razvojem, zahtevajo tudi specialne signalizacije. Takšni so na primer sesalni gibi, ki so namenjeni izražanju želje po sesanju, ali glasovna imitacija, ki je značilna za povečanje abdominalne peristaltike in izražanje potrebe po defekaciji. Otrok se počasi nauči iztegovati roko za predmeti, ki si jih zaželi. Iz tega se razvije pravi gestikulacijski govor. Otrok namreč s kombinacijo najrazličnejših gibov zmore izraziti zelo specialne potrebe, ki se zatem praviloma tudi zadovoljijo. Ob upoštevanju teh pogojev se otrok še vedno lahko počuti vseмогоčnega. Gre za obdobje magično-gestikulacijske vseмогоčnosti.

Tudi to obdobje ima v patologiji svojega predstavnika. Histerična konverzija, ta čudoviti preskok iz psihičnega v telesno (Freud)¹⁴, postane razumljiva, če jo smatramo kot vrnitev v obdobje magične gestikulacije. Psihoanaliza resnično dokaže, da gestikulacije histeričnega napada uprizarjajo zadovoljitev bolnikovih potlačenih želja. Ostanke te razvojne stopnje zaznavanja v duševnem življenju normalnega človeka predstavljajo vra-

ževerne gestikulacije ali gestikulacije, za katere posameznik verjame, da so učinkovite (gibi prekletstva, blagoslovljenosti, sklenitev rok med mašo itn.). Na tej stopnji se namreč človek počuti dovolj megalomansko, da s tovrstnimi nedolžnimi gestikulacijami obvlada zakonitosti življenjskega poteka, ki jih sicer še ne domneva. Neomejena oblast gestikulacij čarovnikov, jasnovidcev in alternativnih zdravilcev še vedno najde pot do ljudi in tudi neapeljski človek se s simboličnimi kretnjami brani pred silami zla.

Z naraščanjem kakovosti in števila človekovih potreb se množijo pogoji, katerim se mora le-ta prilagoditi, če si želi doseči zadovoljitev. Hkrati se množijo tudi situacije, v katerih se vse predrznejše želje ne izpolnijo kljub strogemu upoštevanju pogojev, kar se je v preteklosti izkazalo za učinkovito. Otrokova iztegnjena roka vse pogosteje ostane prazna in tudi predmet vse redkeje uboga čarobno krettnjo. Nepremagljive sovražne moči lahko kljubujejo tudi s silo, saj otrokovo roko lahko prisilijo nazaj v prejšnje stanje. »Vsemogočno« bitje se je dotlej počutilo eno s svetom, ki je bilo podrejeno njegovim kretnjam. Zdaj počasi začnejo nastajati boleči razcepi med njegovimi doživetji. Nekatere objekte, ki se ne podredijo njegovi želji, je primoran kot zunanji svet ločiti od lastnega jaza oziroma začeti mora razlikovati med subjektivno (občutki) in objektivizirano (zaznavami) duševno vsebino. Prejšnje stanje sem že prej poimenoval kot *introjekcijsko obdobje*, saj takrat še vsa doživetja spadajo v *jaz*. Zadnje obdobje pa imenujem za *projekcijsko*.¹⁵ Po tej terminologiji so stopnje vsemogočnosti jaza imenovane kot *introjekcijske razvojne stopnje jaza*, medtem ko je stopnja resničnosti imenovana kot *projekcijska razvojna stopnja jaza*.

Vendar se z objektivizirano zunanjo svetlo nenadoma ne pretrgajo vse povezave med »jazom« in »ne-jazom.« Otrok se nauči, da lahko obvladuje samo določen del sveta (»jaz«), medtem ko preostali del (zunanji svet) pogosto kljubuje njegovim željam. Kljub temu še vedno pripisuje zunanjemu svetu značilnosti, ki jih je spoznal na sebi, oz. »kakovosti jaza.« Vse kaže na to, da ima zaznavanje resničnosti pri otroku tudi animistično obdobje, v katerem vsemu obstoječemu pripiše duševnost in si v vsem prizadeva odkriti svoje organe in njihovo delovanje.¹⁶

Nekoč sem o psihoanalizi slišal šaljivo pripombo, ki pravi, da na podlagi te teorije »nezavedno« v vseh izbočenih predmetih prepozna penis in v vseh vbočenih vagino ali anus. Menim, da ta trditev zelo dobro opisuje dejstva. Otroška duša (in nezavedna tendenca odraslega, ki izvira iz nje) se prvotno zanima za zadovoljitev gona izključno na lastnem telesu, pozneje pa pretežno. Zanima jo doseganje ugodja, ki ga pridobi med dojenjem, hranjenjem, dotikom erogenih con in izločanjem. A ni čudovito, da ji tudi v zunanjem svetu pozornost pritegnejo predvsem tisti objekti in procesi, ki jo spominjajo na njena najdražja doživetja, kljub zelo oddaljenim podobnostim.

Tako nastanejo notranje povezave med človeškim telesom in svetom zunanjih objektov, ki nas spremljajo vse življenje in jih imenujemo za simbolične. V tem obdobju otrok vidi v zunanjem svetu izključno podobe lastne telesnosti in se hkrati tudi nauči ponazoriti njegovo bogato spremenljivost s svojimi organi.

Spodobnost simbolične upodobitve in pomembna izpopolnitev gestikulacijskega govora otroku omogočata, da izraža želje glede svojega telesa. Hkrati omogoča tudi izražanje želja po spreminjanju zunanjega sveta, ki ga je že spoznal. V primeru, da je deležen skrbi polne ljubezni, mu niti v tem obdobju ni treba opustiti iluzije vsemogoč-

nosti. Zadostuje simbolična signalizacija objektu, ki mu pripisuje duševnost, da bi ta prišel do njega. Otrok animističnega mišljenja ima očitno tovrstni vtis glede izpolnitve svojih želja. Vendar zaradi negotovosti doseganja zadovoljitev že domneva, da ostajajo tudi višje, »božje« oblasti (mati, varuška). Njihovo naklonjenost si mora pridobiti, da bi magični kretnji sledila zadovoljitev. Ta pogoj sicer ni težko izpolniti, celo če je okolje pretirano popustljivo.

Izmed vseh načinov upodobitve otrokovih želja in »telesnih možnosti«, ki jih uporabljaja za zaznavanje želenih objektov, pripada največji pomen govorjenju. Prvotno je govor¹⁷ oponašanje hrupa in glasov, ki izvirajo iz zunanjih predmetov oziroma nastanejo z njihovo pomočjo. Sposobnost modulacije organa govora omogoči dosti lažjo reprodukcijo dosti večjega števila objektov in pojavov kot gestikulacijski govor. Na tak način gestikulacijsko simboliko nadomesti besedna simbolika. Določeni glasovi se asociativno povežejo z določenimi objekti in pojavi ter se z njimi identificirajo. To pomeni začetek velikega napredovanja. Težavna slikovna reprodukcija in še težavnejša dramatizirajoča upodobitev tako postaneta nepotrebni. Tvorba glasovnih enot, poimenovanih kot besede, in njihovo pojmovanje omogočita dosti bolj specializirano in bogatejše izražanje želja. Govorna simbolika hkrati omogoči tudi zavestno mišljenje, saj se poveže (asociira) z nezavednimi miselnimi procesi, ki tako pridobijo kakovost zaznavanja.¹⁸

Zavestno mišljenje, izraženo z besedami, je najvišja raven duševnega delovanja. Z refleksnim motoričnim odvajanjem gonskih dražljajev in inhibicijo odvajanja neugodnih dražljajev že usposobi posameznika za prilagoditev na resničnost. Poleg naštetega je otrok v tem obdobju še zmožen obdržati občutek vseomogočnosti. Želje, ki jih lahko izraža v mislih, je relativno malo in so relativno preproste, zato njegovo pozorno in dobrohotno okolje večino teh tudi ugotovi. Tovrstno branje njegovih misli odraslim močno olajša otrokova mimika, ki predvsem pri otrocih še spremlja mišljenje. Če poleg tega otrok izrazi svoje želje še v besedah, se jih njegovemu ustrežljivemu okolju mudi izpolniti. Takrat otrok resnično lahko smatra, da ima čarobno moč in da živi v obdobju magičnih misli in besed.¹⁹

Na to razvojno stopnjo zaznavanja resničnosti se vrnejo prisilni nevrotiki. Njih namreč ni mogoče odvrniti od vere v vseomogočnost njihovih besed in misli. Freud je pokazal, da ti postavijo mišljenje na mesto dejanj. V vraževerju, čarovništvu in religioznih kultih ima prav tako precej pomembno vlogo vera v nepremagljivo moč besed. Molitev, prekletstvo in čarobno besedo si je treba samo zamisliti ali izgovoriti, da bi delovala.²⁰

Te človekove tako rekoč neozdravljive megalomanije ne zanikajo niti tisti nevrotiki, pri katerih v ozadju obsedenosti z uspešnostjo kmalu odkrijemo njihov pretežno zavesten občutek manjvrednosti (Adler). Globinska analiza v vseh tovrstnih primerih ugotovi, da ta »manjvrednost« niti najmanj ni neka končna stvar, ki bi razložila nevroz, ampak že reakcija na pretiran občutek vseomogočnosti. Ti bolniki se v zgodnjem otroštvu fiksirajo k omenjenemu občutku, kar onemogoči, da bi se pozneje sprijaznili z neizogibnim odrekanjem. Pri njih izražena megalomanija je samo »vrnitev potlačenih prizadevanj« oziroma brezupni poskus, da bi občutek vseomogočnosti znova pridobili. V preteklosti namreč uživanje v njem ni terjalo napore. Zdaj si prizadevajo za njegovo povrnitev s pomočjo dejavnosti v zunanjem okolju.

Večina otrok živi v osrečujoči iluziji vsemogočnosti, ki so je bili nekoč, četudi samo v maternici, resnično deležni. Od »Daemona« in »Tihe« (oziroma nagnjenosti in doživetij) je odvisno, ali jim uspe tudi pozneje obdržati njihov občutek vsemogočnosti in postati optimisti ali bodo pripadali velikemu številu pesimistov. Ti so namreč ljudje, ki se nikoli ne sprijaznijo z neplodnostjo svojih nezavednih iracionalnih želja in ki so zaradi najmanjšega razloga užaljeni ter se počutijo zapostavljene. Ti ljudje za tem, ko niso ostali izbrani ljubljenci usode, menijo, da so njeni pastorki.

Po mnenju Freuda se vladanje načela ugodja konča s popolnim duševnim odcepom od staršev. Občutek vsemogočnosti nadomesti popolno spoštovanje vladanja razmer. To se v posameznih primerih zgodi ob zelo različnih časih. Zaznavanje resničnosti doseže svoj vrhunec v znanosti, saj je na tem področju iluzija vsemogočnosti na najnižji ravni. Nekdanja vsemogočnost se namreč razkroji samo v »pogoju« (kondicionalizem, determinizem), vendar imamo v teoriji o svobodi volje tudi filozofsko dogmo, ki izpolni optimistične fantazije vsemogočnosti.

S priznavanjem pogojenosti naših želja in misli se normalna projekcija oz. objektiviranje konča. Obstaja vendar duševna bolezen, blaznost, za katero je med drugimi značilno, da subjektivne želje in misli projicira v zunanji svet in jih k temu tudi priključi.²¹ Priročno je fiksacijsko točko te psihoze umestiti v čas dokončne opustitve vsemogočnosti oz. v projekcijsko obdobje zaznavanja resničnosti.

V dosedANJI razlagi smo razvojne stopnje zaznavanja resničnosti prikazali samo na egoističnih, tako imenovanih gonih *jaza*, ki *služijo lastni samoohranitvi*. *Freud je namreč prikazal, da je jaz* v dosti globljem odnosu z resničnostjo kot seksualnost. Ta je v manjši meri odvisna od zunanjega sveta, saj se lahko zadovolji tudi avtoerotično. Zatiiranje, ki ga je utrpel v obdobju latence, je tako rekoč onemogočil dostop do zunanjega sveta. Tako je seksualnost do konca našega življenja pretežno v službi načela ugodja, medtem ko *jaz za neupoštevanje resničnosti plača z grenkim razočaranjem*.²²

Če zdaj v razvoju seksualnosti proučimo občutek vsemogočnosti, ki je značilen za obdobje, v katerem vlada načelo ugodja, lahko ugotovimo, da »obdobje brezpogojne vsemogočnosti« tukaj traja vse do opustitve avtoerotične zadovoljitve. Medtem se je *jaz* že zdavnaj prilagodil vse zapletenejšim pogojem resničnosti, premagal obdobje magičnih gestikulacij in besed ter že skoraj prispel do spoznanja in priznanja neomejenega vladanja naravnih sil. Avtoerotizem in narcizem sta torej fazi vsemogočnosti *erotike*. Narcizem vedno ostaja poleg objektne ljubezni, zaradi česar lahko trdimo, da osredotočenost na ljubezen lastnega *jaza na področju ljubezni omogoči ohranitev iluzije vsemogočnosti do konca življenja*. *Odvečno je dokazovanje znanega dejstva, da je za človeka, razočaranega v objektne ljubezni, vedno odprta pot v smeri narcizma*. Iz simptomov histerije in parafrenije (dementia praecox) lahko domnevamo patološko vrnitev na stopnjo avtoerotizma in narcizma. Fiksacijske točke prisilne nevroze in paranoje pa bomo verjetno našli med razvojem »erotične resničnosti« (prisilna objektne izbire).

Pri vseh nevrozah niso zadovoljivo proučili razmer, zato se moramo pri vprašanju o izbiri nevroze zadovoljiti s Freudovo splošno formulo. Na podlagi te je poznejša oblika obolenosti odvisna od »razvojne stopnje *jaza* in libida, v kateri je nastala razvojna inhibicija, ki je posameznika disponirala.«

Kljub temu lahko poskusimo že opisano tezo dopolniti z drugo. Vsebina želje nevroze oziroma vrsta in cilj erotike, ki se zadovolji v simptomih, je po našem nazoru odvisna od razvojne stopnje libida, v kateri je nastala fiksacija. Mehanizem nevroze je medtem odvisen od razvojne stopnje *jaza*, v kateri je posameznik utrpel razvojno inhibicijo, ki ga je disponirala za poznejše obolevanje. Razumljivo, da ob vrnitvi libida na zgodnejšo razvojno stopnjo v mehanizmu tvorbe simptoma oživi tudi razvojna stopnja zaznavanja resničnosti, ki je vladala v času fiksacije. Ker trenutni *jaz* nevrotika ne razume starejšega načina »presoje resničnosti«, se lahko ta brez ovir umesti v službo potlačitvenega prizadevanja in upodobitve potlačenih miselnih ter čustvenih kompleksov. Na podlagi tega dojemanja npr. histerijo in prisilno nevrozo označuje vrnitev libida na eno izmed njegovih prejšnjih razvojnih stopenj (avtoerotičnost, ojdipalnost). Mehanizem simptomov medtem označuje vrnitev zaznavanja resničnosti na stopnjo magične *gestikulacije* (*konverzija*) oziroma stopnjo magičnih misli (stadij miselne vseomogočnosti). Ponavljam: raziskovanje mora opraviti še dosti dolgotrajnega in naporenega dela, dokler ne bodo nedvoumno razjasnjene fiksacijske točke vseh nevroz. V zgornjem opisu sem želel nakazati samo na možnost rešitve, ki se zdi verjetna.

Glede filogeneze zaznavanja resničnosti so v današnjem času mogoče samo svitajoče se domneve. Upajmo, da bo enkrat uspelo ustvariti vzporednico med nekaterimi razvojnimi stopnjami *jaza* in njihovimi nevrotičnimi oblikami vrnitve na zgodnejše stopnje ter etapami razvoja človeštva. Tako kot je tudi Freud v duševnem življenju divjakov odkril značajske poteze prisilnih nevrotikov.²³

Razvoj zaznavanja resničnosti v splošnem sestoji iz serije potlačitev. K temu človeka ne spodbudi neko spontano »razvojno prizadevanje«, ampak nuja in odrekanje, ki ju zahteva prilagoditev. Rojstvo povzroči prvo veliko potlačitev, nedvomno brez namere in aktivnega doprinosa novorojenčka. Plod bi namreč še naprej z veseljem ostal v maternici, vendar je neusmiljeno nameščen v zunanji svet. Svoje najdražje načine zadovoljitve mora potlačiti (pozabiti) in se prilagoditi novim. Pri vseh nadaljnjih razvojnih stopnjah se ponavlja enaka neusmiljena igra.²⁴

Mogoče lahko tvegamo tudi predpostavko, da so nekoč katastrofalne posledice geoloških sprememb Zemljine skorje prisilile prednike današnjega človeka k potlačitvi njihovih najljubših navad, kar je povzročilo njihov »razvoj.« Morda so te katastrofe ustvarile potlačitvena mesta v zgodovini razvoja človeštva. Lahko da sta njihova časovna razporeditev in intenziteta določali karakter in nevroze ljudskih vrst. Po Freudovem mnenju značaj vrste ni nič drugega kot usedlina zgodovine vrste.

Če smo se na tej točki oddaljili iz okvirov pozitivnega znanja v tolikšni meri, se ne smemo ustrašiti niti končne analogije, namreč da obdobje seksualne latence, ki predstavlja veliko potlačitveno obdobje v življenju posameznika, povežemo z grozotami ledene dobe. To zadnjo in največjo katastrofo, ki je doletela naše prednike (v času, ko je že zagotovo obstajal človek na Zemlji) še vedno zvesto ponavljamo v našem življenju.²⁵

Nenasitna in radovedna želja po vsevednosti me je v zadnjih vrsticah odnesla v nejasne daljave preteklosti in s pomočjo analogij premostila z mano tisto, kar še ni mogoče vedeti. Tako me je vrnila na mesto izvora mojih razlag: k problemu napredovanja in nazadovanja občutka vseomogočnosti. Kot smo že prej omenili, se mora znanost osvoboditi

te iluzije ali se vsaj zavedati časa, ko odtava na področje predpostavk in fantazij. Vendar v pravljicah še naprej neomejeno vladajo fantazije vsemogočnosti.²⁶

Tam, kjer se moramo najbolj podrediti naravnim silam, nam pride na pomoč pravljica s svojimi tipičnimi motivi. V resničnosti smo šibki, medtem ko so pravljичni junaki močni in nepremagljivi. Čas in prostor omejujeta naše znanje in sposobnosti v nasprotju s pravljичnimi osebami, ki živijo večno, so prisotni vsepovsod, vidijo prihodnost in poznajo preteklost. Neprepustnost in teža materiala nam postavljata ovire na vsakem koraku naše poti, medtem ko pravljичna oseba lahko poleti, njen pogled prodre skozi vsako skalo in steno, njena čarobna palica odpre vsaka vrata. Resničnost je grenak boj za obstoj. V pravljici zadostuje čarobna beseda: »Mizica, pogrni se!« Neprenehoma trepetamo pred napadom nevarnih živali in srditimi nasprotniki, v pravljici pa čarobni klobuk usposobi vse junake za preobrazbo in neranljivost. Kako težko je v resničnosti doseči ljubezen, ki bi zadovoljila vse naše želje. Hrepenenje po pravljичnem junaku je neukrotljivo, saj nas očara z enim samim svojim gibom.

Pravljica, s katero odrasli tako radi pripovedujejo svojim otrokom o lastnih nezadovoljenih in potlačenih željah, omogoča zadnjo, tokrat umetniško upodobitev izgubljenega položaja vsemogočnosti.

Opombe

¹ Freud: *Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens* [Formulacije o dveh načelih psihičnega dogajanja]. (*Jahrbuch f. psychoanal. u. psychopathol. Forschungen*. III. 1.)

² Freud: *Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose* [Beležke o primeru prisilne nevroze]. (*Jahrbuch für psychoanalytische u. psychopathologische Forschungen*. I. 411.)

³ Ta spis sem že končal, ko je bila Freudova študija z naslovom »Animismus, Magie und Allmacht der Gedanken« [Animizem, magija in vsemoč misli], ki razpravlja o enakem predmetu, vendar iz drugega vidika, objavljena v reviji *Imago* (II. 1.).

⁴ Freud: *Sammlungen kleiner Schriften zur Neurosen Lehre* [Zbirka kratkih spisov o teoriji nevroz]. I. 1. 45. in 86.

⁵ Znano je, da otroci skorajda refleksno iztegnejo roko za vsemi svetlikajočimi ali sicer zanimivimi predmeti. Na začetku življenja se niso zmožni zadržati katere izmed ugodnih »nespodobnosti«, če se pojavi dražljaj, ki jih k temu prisiljuje. Majhen deček, ki so prepovedali brskanje po nosu, je svoji materi odgovoril: »Jaz nočem, samo moja roka hoče in jaz je ne znam zadržati.«

⁶ Tako imenuje Silberer simbolično upodobljeno samoopazovanje.

⁷ *Jahrbuch für psychoanalytische u. psychopathologische Forschungen*. III. 1. str. 2. Glede tega vprašanja glej še kontroverzijo med Bleulerjem in Freudom. (Bleuler: *Das auristische Denken*. *Jahrbuch*. IV.)

⁸ Bolezenski vzroki: bolezen matere ali popkovnice. Ob poškodbi je človek stiske lahko deležen že v materinem telesu. Z oropanjem svoje vsemogočnosti je prisiljen k »spremembi zunanega sveta« oziroma k poskusu opravljanja dela. Takšno delo je na primer vdih plodovnice, ob kateri grozi nevarnost zadušitev.

⁹ Freud je pokazal, da vznemirjenje med porodom najverjetneje povzroči novorojenčkov občutek tesnobe, ki ostane normativen za vse poznejše strahove in bojazni.

¹⁰ Freud: *Traumdeutung* [Interpretacija sanj]. III. 376.

¹¹ Freud: *Jahrbuch* stb. III. k. str. 3.

¹² Freud: *Traumdeutung* [Interpretacija sanj]. III. 376.

¹³ Ob iskanju patološke analogije tovrstni obliki nevtralizacije moram pomisliti na genuino epilepsijo, ki predstavlja najbolj problematično nevrozo. Zavedam se, da je pri vprašanju epilepsije težko ločiti telesne in duševne dejavnike, vendar vseeno želim poudariti, da epileptike poznamo kot neskončno »občutljive« ljudi. Izza njihove ponižnosti prodreta na površje strahoten bes in tiranski snobizem, ki lahko nastaneta že ob najmanjšem vzroku. To njihovo značajske potezo so doslej večinoma smatrali kot sekundarno degeneracijo, ki je posledica pogosto ponavljajočih se napadov. Sicer smo lahko mislili tudi na možnost, da je epileptični napad vrnitev na infantilno stopnjo, kjer se zadovoljitev želje doseže z nekoordiniranimi kretnjami. Na podlagi tega naj bi epileptiki bili posamezniki, pri katerih se neugodna čutenja nakopičijo in občasno agirajo v napadih. Če se ta predpostavka izkaže za uporabno, moramo fiksacijsko točko poznejšega epileptičnega obolenja umestiti v obdobje nekoordiniranih izražanj želja. Izbruh besa pri sicer zdravem človeku, kar spremljajo stisnjene pesti, cepetanje, škrtanje z zobmi in pene na ustih, bi naj bile blažje oblike enake vrnitve.

¹⁴ Glej Freudove spise v delu z naslovom *Studien über Hysterie* [Študije o histeriji], ki jo je izdal skupaj z Breuerjem.

¹⁵ Ferenczi: *Indulatattétel és magábavetítés* [Transfer in introjekcija] v zbirki s naslovom *Lelki problémák* [Duševne težave] (založba Dick M., 1912).

¹⁶ Glede animizma glej spis dr. Hannsa Sachsa: *Über Naturgefühl* [O naravnem občutku]. (*Imago*, I. 1912, 119–131.)

¹⁷ Glej Kleinpaul, P.: *Das Leben der Sprache und ihre Weltstellung* [Življenje jezika in njegov položaj v svetu]. (Leipzig, 1893) in dr. H. Sperber: *Über den Einfluss sexueller Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache* [O vplivu seksualnih dejavnikov na izvor in razvoj jezika]. (*Imago*, I., 1912, 405–454.)

¹⁸ Glej Freud: *Traumdeutung* [Interpretacija sanj]. III. 401. V *Jahrbuch* etc. III. 1.

¹⁹ Psihološka razlaga »magije« seveda ne izključuje možnosti, da so v tej veri vsebovane tudi domneve fizikalnih dejstev (telepatije itn.).

²⁰ Tudi za obscene besede je v veliki meri značilna ta »vsemogočnost« (»motorična moč«). Glej Ferenczi: *Az obszcén szavakról* [O obscenih besedah] v zbirki z naslovom *Lelki problémák* [Duševne težave] (založba Dick M., 1912).

²¹ Glej Freud: *Die Abwehr-Neuropsychosen* [Obrambne nevropsihoze]. (S. Kl. Schriften zur Neurosenlehre) [Zbirka kratkih spisov o teoriji nevroz]; Freud: *Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia* [Psihoanalitične pripombe k avtobiografskemu opisu primera paranoje (demetia paranoides)]. (*Jahrbuch* etc. III.); Ferenczi: *A homoszekszualitás jelentősége a tébolyodottság kórtanában* [Pomen homoseksualnosti v patologiji blaznosti] (založba Dick M., 1912).

²² Freud: *Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens* [Formulacije o dveh načelih psihičnega dogajanja]. (*Jahrbuch f. psychoanal. u. psychopathol. Forschungen*. III. str. 5.

²³ Freud: *Über einige Übereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker* [Nekatera ujemanja v duševnem življenju divjakov in nevrotikov]. *Imago*, I., 1912.

²⁴ Dosleden razmislek ob tej misli omogoči, da moramo po navadi tudi v organskem svetu predpostaviti prizadevanje za umirjenost kot temeljno tendenco. Medtem tendenco za razvoj, prilagoditev itn. izzove samo moteči učinek zunanjih dražljajev.

²⁵ Načinu razumevanja, na podlagi katerega samo zunanja nuja izzove opustitev ob-

stoječih mehanizmov (razvoj) in ne neka spontana notranja sila, navidezno nasprotujejo primeri, v katerih razvoj prehiti resnično potrebo. Primer za to je znotrajmaternični razvoj dihal. To se zgodi samo na področju ontogeneze in se lahko smatra kot ponovitev razvojnega dejstva, ki je v razvoju vrste že izvršeno in takrat tudi iz nuje ukazano. Igrive vaje pri živalih (Groos) prav tako niso zametki prihodnjega načina delovanja vrste, ampak ponovitev filogenetično pridobljenih značilnosti. Mogoče jih je obrazložiti tako z vzročnega kot zgodovinskega vidika, zaradi česar ne potrebujejo finalnih stališč.

²⁶ Glej Fr. Riklin: *Wunscherfüllung und Symbolik in Märchen* [Izpolnitev želje in simbolika v pravljicah]. (Schriften zur angew. Seelenkunde. 2., Deuticke, Wien.)
